

Könyvismertetés.

A kamara haszna (lucrum camerae) története kapcsolatosan a magyar adó- és pénzügy fejlődésével. Irta Thallóczy Lajos. — Budapest, Weizsmann testvérek bizománya. 1879. (Vége.)

Legelőbb azt kérjük: alkotott-e sz. magának határozot, — nem kérjük, hogy helyes vagy helytelen — képet arról, hogy mi módon eszközölte az akkori időben az uralkodó, a kinek egyedül és kirekesztőleg volt joga pénzt veretni, új pénznek forgalomba bocsátását? Például: Mikor Szt. István kezdte veretni a legelső magyar pénzt, mi módon hozta ez új pénzt forgalomba, és mily úton jutott a közönség a neki szükséges pénzmenyiség birtokába.

Másodszor azt kérjük: hogy ha az uralkodó szükségesnek látta a pénz megújítását, mi módon történt országszerte a kicserélés? Tökéletesen forgalmon kívül helyezték-e a régi pénzt, vagy megengedték-e, hogy az új pénz mellett a régi is forgalomban maradjon, csak tetemesen leszállított értékkel? Mit gondol sz., hogy oly lapos veretű vékony pénzek, a milyenek az akkori időbeli denárok, az akkori forgalmi viszonyok közt, kopás által, hány százalékát veszthették eredeti súlyoknak egy év alatt? És ha ez iránt némi megállapodásra jutott, kérdezze meg magától, mi lenne a következése annak, ha valamely kormány-nak eszibe jutna egy pénznem értékét alább szállítani, mint a mekkora fémbeli valóságos belértéke? Akadna-e az országban csak egyetlen egy bolond is, a ki ez alászállított pénzt világos kárával kiszolgáltatassa, ha csak erőszakkal el nem veszik tőle? Ha pedig megengedi, hogy e leszállított pénznem forgalomban maradjon, képzelhetni-e, hogy két pénznem, a melynek belértéke közt alig van észrevehető különbség, a forgalomban tetemes értékkülönbség mellett együtt járhatson? Csupán egy esetben volna ez képzelhető, ha t. i. mind a két pénznem névértéke túlnyomólag képeleti, az az legalább is két annyi, mint a belértéke. De hát ilyenek voltak-e a régi magyar pénzek?

Harmadszor pedig azt kérjük: kik voltak azok a pénzváltók, és honnan vették az új pénzt? Ki állította elő ezt az új pénzt, és ki határozta meg az előállítás költsége fedezésére veendő ráadás mekkoróságát, és ki szedte e ráadást? Nemde a király állította elé az új pénzt a maga kamarájában, és az előállítás költségei természetesen a kamarát illetvén, királyi rendelet állapítja meg azt a ráadást, a melyet megtérítése czimén szedtek. Ha az új pénz terjesztésével megbízott pénzváltó hivatalos személy volt, mint ilyennek volt valami javadalmazása szolgálattételeért és ő csak a királyi rendeletben megszabott ráadást szedhette, természetesen nem a maga számára, hanem

oly kötelezettséggel, hogy bészolgáltassa a kamarába, még pedig pontos számadás terhe alatt. Ha magánúzer volt, már ő maga fizette meg a ráadást a kamaránál, a hol ő is csak vagy régi pénzéért vagy ily pénzen vásárolt ezüstért kaphatta az új pénzt, még pedig természetesen nem olcsóbban, mint akármely más magán ember. Hogy tehát üzlete kifizesse magát, kénytelen lesz vala a törvényesnél nagyobb ráadást szedni. Mi jogon tehetette volna ezt? Mily igazság lett volna a kormánytól, valakinek erre engedélyt adni vagy tán éppen kiváltságot? Avagy feltehetni-é, hogy az uralkodók nem tudták vagy nem akarták tudni, hogy a ki akár bitorolva, akár jogosan bir kizárólagos egyedárusságot oly czikkre nézve, a mely a mindennapi közszükség kielégítésére szolgál, egyszersmind köteles gondoskodni róla, hogy mindenki és mindenütt bizton és a törvényesen megszabott feltételek alatt hozzá juthasson az illető cikk szükséges mennyiségéhez? S ha igen, lehet-é feltenni, hogy az uralkodó, a ki, ha az eredeti indok mellett állunk meg, a pénzhamisításnak kívánván bevágni az útját, ha a visszaélésre térünk át, jövedelmet akarván szerezni a kamarának, kitiltotta a közkézen levő pénzt a forgalomból és újat bocsátott ki, annyira elhanyagolta a maga saját érdekét, hogy az új pénz terjesztését, illetőleg a régi beváltását kósza pénzváltókra bízta?

Hazai törvényeink kivált a birságok megszabásában számtalan bizonytságot tesznek róla, hogy az egész Árpád-koron végig bizonyosan, valószínűen még a vegyes házakbeli királyaink alatt is Magyarországon — körülbelül úgy mint egyebütt is — kivált tetemes összegeket éppen úgy lehetett súly szerint mért fémrudakban, mint vert pénzben fizetni, sőt úgy látszik, hogy a nyers fémmel való fizetés volt a gyakoribb, a vert pénz csak az aprólékos forgalomnak szolgált, és noha, kivált eleintén, meg lehetős jó ezüstből sőt az akkori felfogás szerint „ex argente purissimo“ készült, még is csak a váltó pénz szerepére volt szánva. Sehol se találunk tételeket, a melyek nagy összegeket számlált denárookban fejeznek ki, mindenütt pensa, marca, gyra a fizetendő mennyiség alapegysége; ezek pedig súly-, nem pénzegységek. Azt lehetne ez ellen felhozni, hogy hát külföldön se számláltak egyes pénzdarabokat, Németországon a: „Pfund Pfenninge“ vagy „Mark Pfenninge“, Franciaországban a „livre“, Angolhonban a „pound sterling“ még maig is divó kifejezések azt bizonyítják, hogy a súlymérték egységének a neve átment a pénzegységre, nem pedig azt, hogy nyers fémmel súly szerint is lehetett fizetni. Ám az ellenvető gondolja meg, hogy egyfelől a súlyegység csak azért válhatott pénzegységgé, mivel a pénzeket csakugyan eredetileg nem számlálták hanem valósággal mér-

legelték — a minék ismét megvult a maga oka — és csak nagy későre keletkezett az a képzeleti font, a mely tekintet nélkül a valódi súlyra 240 denárt tett; másfelől a német igen jól tudta megtenni a különbséget a „Mark Pfennige“ és a „Mark löthigen Silbers“ közt; nálunk csak „marca argenti vagy auri“ néha még a „purissimi“ jelzővel fordul elő, a mely kifejezés csak nem lehet azonos a későbbben Németországból bészivárgott „marcha denariorum“-mal. Ha úgy, az érték állandó mérője nem a súlyban és fémtartalomban minden untalan változó pénz, hanem a változatlanul megmaradó tiszta ezüst márka volt minden számolni tudó ember előtt. Ha a pénz rosszabbá és könnyebbé vált, kevesebbet ért, és a pénzrontásból remélt nyereségy csalókévvá vált.

Ha mindezt alaposan átgondoljuk, legottan két dolog fog tisztává válni előttünk: először az, hogy a cambium ezélya eredetileg nem volt és nem is lehetett nyereséget szerezni a kormányoknak. Az államkormány, a mely a törvény értelmében egyedül bírta a pénzverés jogát, e jog folyományaként két kötelességet vállalt. Egyfelől azt, hogy biztosítsa a közönséget az utánzott és értéktelen pénzek által őt érhető csalódás és kár ellen, és e célra találták fel a pénz formája időközönkénti megváltoztatását, a «nova moneta» forgalomba hozatalát; másfelől azt, hogy a forgalomnak mindig nyujtsa kielégítő mennyiségben a szükséges jó új pénzt, és erre a „cambium“ útján törekedett. Az új pénz előállításának költségét az új pénz értékére rá tett, vagy is helyesebben a forgalomból kitiltott régi pénz értékéből levont „monetagiüm“-nak kellett fedezni.

Másodszor világos hogy a „monetagiüm“-ot semmi esetre sem lehetett „lucrum“-nak tekinteni vagy nevezni. Nyereségy és költség megtérítése oly különböző két fogalom, hogy összetévesztése merő lehetetlenség. A pénzváltók, ha magánosok voltak, visszaélés útján huzhattak nyereségyt „lucrum“-ot a cambium-ból, de aztán az nem volt lucrum camerae, még abban az esetben sem, ha az illető üzerek a kormány közegeinek a cambium gyakorolhatása szabadalmáért fizettek is bizonyos taksát vagy, ha úgy tetszik, adót.

Tehát se a cambium maga, sem a vele üzött visszaélés nem adhatott lételt a „lucrum camerae“-nek. Honnan credhetett tehát?

Nem vagyunk a jelen pillanatban abban a helyzetben, hogy terjedelmes könyv- és levéltári adatokról rendelkezhegyünk. Csupán emlékezeteinkre vagyunk utalva, de ez nem baj. A szakértő idézet nélkül is meg fogja tudni találni az illető hiteles adatokat. Nekünk úgy tetszik, hogy a lucrum camerae eredetének nyomát egészen egyebütt kell keresnünk.

A szebeni szászok 500 márka ezüstöt fizettek évenként a királynak azért, hogy Nagy-Szebenben fémbeváltóhivatalt és pénzverdét tarthattak. Ez 500 márkányi adót II. Endre 1224-beli diplomájában szabályozza, tehát kétségen kívül régibb, és alig ha nincs igazok azoknak, a kik keletkezését a szászok be-telepítése idejéig viszik vissza. Már kétséget nem szenvedhet, hogy a szászok Szebenben nem verethettek más rendszerű pénzt, mint a melyent a királyi kamarák verettek az ország más helyein; ép úgy bizonyos, hogy az ezüst forgalmi értéke a fundus regius-on nem lehetett más, mint egyebütt az országban; azt se tehetjük fel, hogy a szebeni pénzverde többször ujtotta a pénzt cambium útján, mint a királyi kamarák: miféle nyereség lehetett tehát az, a melyet a szászok évenként 500 márka ezüsttel megváltottak? Éppen az, a melyet nyomozunk, a „lucrum camerae“.

És itt közeledünk a kérdés sarkpontjához, legelőbb is azt kérdezvén, hát mi is volt ez a „camera“?

Nem kell bizonyítnunk, hogy e szónak abban a korban nem lehetett az az általános jelentése, a melyet csak későbbben vett fel, és a mely szerint annyit jelentett mint „királyi kincstár“ (Allgemeine Hofkammer.) A királyi kamara (camera regia) meggyőződésem szerint nem volt egyéb, mint egy fémbeváltó hivatallal egybekötött pénzverőház egy kamaraispán (comes camerae) igazgatása alatt. Nem csak egy volt az országban, s ha eleintén kiválóan bányavárosok vagy bányakerületek főhelyei voltak is székhelyeik, más helyt is lehettek és vannak nyomok, hogy nem csak Körmöcz- és Nagy-Bányán, hanem Esztergomban, Kassán, Kolozsvárt stb. is voltak királyi kamarák, valamint Szebenben is volt egy — ugyan nem királyi — kamara.

E kamarának három különböző és elkülönített teendője volt, u. m. a) a fémbeváltás, b) a nyers fémből a nemes fém kiválasztása és kellő tisztítása, c) a kellő tisztaságban előállított nemes fém pénzzé feldolgozása.

A fémbeváltás eljárása abból állott, hogy a bányatulajdonos vagy valamely közbenjáró üzér a telérből nyert s meglehetősen kezdetleges módon olvasztás vagy kiegészítés útján nagyjában fémtömbbé alakított nyers bányaterményt bevitte a hivatalba; itt az e czélra beállított tisztát átvette, próbátűvel próbakövön meghatározta finomságát, az az tiszta nemes fémtartalmát, azután megmérlegelte és a finomságból és súlyból kiszámította, hogy a beadott nyers tömbben vagy tömbekben mennyia tiszta nemes fém, és hány darab pénz jár ki következőképpen érte. Ez adatokat elkönyvezte, egyszersmind a benyújtónak egy igazolványt adott át, a melyre ez adatok szintén rá voltak jegyezve, és avval elbocsátotta. Egy hirdetmény tudtára adta az

illetőknek, mikor vehetik ki a fémjükből készült pénzt; ekkor újból megjelentek a hivatalban, bemutatták igazolványaikat és kikapták a pénzeket.

A mikor a beváltott tömbök bizonyos mennyiségre felgyültek, beadták a választó műhelybe. Itt a fémválasztó mindenek előtt a kamaraispán jelen létében össze olvasztotta az egész mennyiséget, hogy a lehetőségig egyenletes vegyü tömeg váljék belőle. E tömegből próbát vettek, és annak alapján kiszámították, mennyi tiszta nemes fémet kell, hogy szolgáltatson be belőle a választó mester.

Miután a választó mester beszolgáltatatta a tiszta fémet, a kamara ispán jelenlétében mérlegelt súly szerint átvette a pénzverőmester, özszeolvasztotta, rudakba öntötte, lemezzé nyújtotta, kidarabolta a pengéket és rá verette a bélyeget. Elkészülve munkájával úgy számolt be a kamaraispánnak, hogy ugyanavval a mérleggel, a melylyel a fémet átvette, visszamérte a pénzt, a melynek a pénzzé már nem alakítható apró hulladékkal együtt pontosan ki kellett adnia az átvett fémsúlyt.

Kérdezzük már most, melyikéből e három eljárásnak lehetett a kamarának nyeresége?

Világos, hogy főleg az elsőből, esetleg e másodikból, semmi esetre sem az utolsóból.

Tekintve a vegytan illetőleg tüzetesen a fémművelés (metallurgia) akkori állapotját, és azt a körülményt, hogy a nemes fémek a természetben nem fordulnak elő vegytanilag tiszta állapotban, arra kell különösen figyelni, hogy a fémválasztás eljárásai mind a mellett, hogy nagyon kezdetlegesek, mégis bonyolultak is voltak. A beavatottak nagy titokban tartották tudományukat, esküvel kötelezték a beavatandó egyéneket a titoktartásra, és minthogy az egész eljárás nem tudományos elvek rendszeres alkalmazásának, hanem véletlenül felfedezett tapasztalati tények hagyományos közlésének volt eredménye, a feendőők túlnyomó többségének valódi okát nem ismerték, hanem babonászerű aggodalmassággal hagyományos utasítások szerint dolgoztak. Egy-egy előre nem látott, szokatlan tünetny olykor oly zavarba hozta őket, úgy megakasztotta, hogy nem tudtak mihez fogni. Az avatatlan bányász vagy fémgyűjtő még annyit se tudott, és így lehet képzelni, hogy a beváltásra benyújtott fémtömbök milyenek lehettek a tömeg egyenletes vegyaránya tekintetében. A tűpróba már magában is csak hozzávetőleges; legyen már most a próbálandó darab olyan, hogy az egyik végin más próbát mutat, mint a másikan, a próbáló hivatalnok a maga felelősségét tartva szem előtt, a próbánál még ugy is kedvez vala a kamarának, ha nincs is éppen erre célzó utasítása: pedig ez is volt; — a benyújtó pedig nem tudta ellen-

örizni. A próba e bizonytalansága a kamara részére kizsákmányolva, már magában tetemes nyereséget adhatott. Csak egy példa: 100 márka nyers ezüst, a melynek próbája 9 és 10 közt áll, 9 próbásnak vétetik be, valósággal $9\frac{1}{2}$ próbás, ad minden márkánál $\frac{1}{2}$ lat, tehát 50 lat vagy több mint 3 márkányi nyeresémet.

Más tekintetben is lehetett még nyereség a beváltásból. A ki aranyat hozott, annak kiszámították az értéket a benyújtott mennyiség tiszta aranytartalma szerint. Ám a nyers aranyban ezüst is volt, a melyet ki tudtak választani. Ez ezüstért nem kapott a benyújtó semmit, ez tisztán a kamara nyereségének maradt. Megfordítva, alig van ezüst, a melynek egy kis aranytartalma nincs. Nem tudták ugyan egészen kiválasztani, mert még ma is megvan a csekély aranytartalom a középkori ezüst pénzekben; de valamit még is csak kaptak belőle, és ezért sem adtak semmit a benyújtónak. Eredeti oka ez igazságtalanságnak lehetett, hogy előre nem tudták kiszámítani, mennyi és mekkora értékű e nemes fém odavegyülése; később szándékosan foglalták le, mint jó nyeresémet.

Legfontosabb azonban a mi vizsgálódásunkra nézve a harmadik forrása a nyereségnek.

A pénzügyi törvény egyik legnevezetesebb alkatrésze az a rendelkezés, a mely az országban a pénzlábot határozza meg, megállapítván, hogy mekkora mennyisége a pénz előállítására választott nemes fémnek legyen a pénz alapegysége értékének képviselője és kifejezője. Rendesen úgy rendelkezik ez iránt a törvény, hogy megszabja, hány darab bizonyos értékű pénz készüljön a pénzverdében divatozó súlyegységnyi tiszta, hány az ötvezett nemes fémből, meghatározván egyszersmind ez ötvezés vegyarányát (liga.) Avval a kezdetleges eljárással, a melylyel a közép korban az ötvélyt előállították, a fémét lemezzé nyujtották, a lemezből a pengéket (Schrötling) kidarabolták és e darabok súlyát helyesítették (justiren), a pénzverő munkája nagyon bizonytalan sikerű volt. Bizonyítják ezt a fennmaradt pénzek oly széles határok közt ingadozó súlyai. Ám a kamara nem tehette ki magát annak a veszélynek, hogy egy nem sikerült vagy nem teljesen sikerült munka kárát hordozza. Mert ha ki volt mondván, hogy egy márka ötvezett ezüstről 360 denár készüljön, és a kész denárok átvételénél kiszült, hogy már 350 denár nyom egy márkát, vagy csak 370 denár adja ki e súlyt, igaz, hogy e denárokat nem adták ki, hanem újra összeolvasztották; ám ez is tetemes kár volt. Hogy ez ellen biztosítsák a kamarát, arra a gondolatra jöttek, hogy a benyújtónak ne adják ki azt az egész összeget, a mely a pénzverés költségének leütése után őt megillette volna, hanem valamivel kevesebbet, és ez a kevesebbet az igazi *lucrum camerae*.

A dolgot úgy kell képzelni. Az állam tudta pl. hogy egy márka tiszta ezüst fémértéke a fémkereskedésben 400 denár. Ám e fémértékhez hozzá járul bármely feldolgozott ezüstmél az alakítás díja (façon). úgy hogy csak is olvasztani való anyag (Bruchsilber) jár a fennebbi értékben. Pénzzé alakíttatván e márkát az állam a maga pénzverdei költségét (monetarium, Schlag-schatz) rá tette, és ezzel felemelé a márka értékét 420 denárra. Ez méltányos is, helyes is. Méltányos, mert illik, hogy a ki ez alakításnak hasznát veszi, fizesse is meg a költségét; helyes, mert megóvjá a vert pénzt a beolvasztástól. Ez árfelemelés abban leli kifejezését, hogy az állam a márka tiszta ezüstmél 420 denárt veret, holott a forgalomban 400 denáron, még pedig éppen ilyen denáron, lehet egy márka tiszta ezüstöt (anyagot) venni. Mindazonáltal az állam annak, a ki neki egy márka tiszta ezüstöt hoz beváltás végett, nem csak nem ad 420 denárt érte, hanem még 400-at sem; ad pl. csak 380-at, az állam tehát nyer e márkán 40 denárt, ennek egy része kétségtelenül a költségek fedezésére fog kimenni, de mégis nyereménynek tekintti az egészet, és a kamara nyereményének nevezi.

De hát honnan merítjük e tudást?

Egyszerűen analógiából és visszafelé következtetésből. Az egész világ minden állama így tett; tehát a magyar állam is. Biztos adataink vannak róla, hogy a XVI százban így történt: tehát nagyon valószínű, hogy az előtt is. Nagyon erőssé teszi e valószínűséget, hogy a szebeniek 500 márkányi adója „urbura” néven is fordul elő, a mi pedig „bányaadót” jelent.

De nyilik itt ismét nagyon tágas tér sz. számára, a melyen igen hasznos munkát végezhet, ha adatokat gyűjt a levéltárakban.

Magyarország egyik legaranydusabb országa a világnak. Ebbeli gazdag voltát már legkorábbi őslakói is tudták, ki is zsákmányolták. Már a rómaiak bejövetele előtt is folyt Verespatakon és környékén az arany bányászat, a rómaiak is űzték, és kétségtelenül nem csak itt, hanem Asszonypatakán (Nagy Bányán) és a felső magyarhoni bányakerületben is folyt a nemes fém bányászása az Árpád házbeli királyok korában is. Az árpád-házi királyok azonban nem verettek arany pénzt, mind a mellett, hogy nem csak suly szerint adott aranynyal lehetett fizetni — hiszen még birság is volt törvényesen aranyban szabva —, hanem valódi arany pénz is járt az országban mint törvényes fizető eszköz. Eleintén csak a római solidus, a mely „byzantius” vagy „pensa” név alatt forgott, későbbben különösen a velencei arany (a zecchino). Tehát arany törvényes fizető eszköz volt, aranyat bányásztak az országban, és még se vertek arany pénzt. Mi lehetett ennek az oka?

Sok nyom arra látszik mutatni, hogy főoka az volt, hogy nem tudták az aranyat a nyers bányaterméből kiválasztani. E mesterséghez csak Byzanczban és Olaszthonban, főleg Velenczében értettek. A velencziek vásárolták meg a magyar aranybányák nyers terményét, haza szállították Velenczébe, és ott roppant nyereményt buztak aválasztásból, a melynek eljárását és módját szoros titokban tarották; az erdélyrészi bányászat és aranymosás terményét hihetőleg görög üzerek vásárolták össze és vitték Byzanczba. Tán az arany aránylag magas ára Magyarországon abban a korban is ebben leli magyarázatát.

De hát mi köze ehhez a *lucrum camerae*-nek? Csak az, hogy a *lucrum camerae* valódi lényegét, keletkezésének történelmét, létének alapjait, növekedésének okait és végre adóvá változását csak úgy lehet alaposan megérteni és értelmesen előadni, ha a kutatás és a figyelem folytonosan szemmel tartják a nemes fém bányászata, a fémmivelés és a pénzverés mindenmozzanatát.

Előadásunkból, azt hisszük, már anynyi világos, hogy a kamara nyereményének főtényezője nem a cambium, hanem a fémbeváltás; nem a *monetarium*, hanem inkább egy az urbura-val rokon adó, a melyet az állam a nemes fém termelésére vett. Ez adó beszédésére felhasználta azt az alkalmat, a mikor a termelő béhozta terményét a kamarához beváltás végett.

Itt már újból az a kérdés merül fel, hogy hát Magyarthonban szabad volt-e a nemes fémekkel való kereskedés?

Minden jel arra mutat, hogy igen is, szabad volt, semmi sem korlátolta. Szabad volt az aranyra nézve bizonyosan, mert miután az állam aranyból nem veretett pénzt, semmi érdeke sem volt az aranynyal való szabad kereskedést korlátozni. Nagyon valószínűen az ezüst is szabad kereskedés tárgya volt, a mi abban lel egy erős bizonytságot, hogy Robert Károly, ha jól emlékszünk, az 1342-ki rendeletével megtiltja; legalább nagyon hasonlít az ottani kifejezés újdun tilalomhoz.

Ha szabad volt a kereskedés, honnan vette a kir. kamara az ezüstet? Mert ha a szabad kereskedésben eladhatta valaki ezüstjét 300 denáron márkáját, mért vitte volna 280-ért a királyi kamarának? Pedig még a Robert Károly rendeletei még mind ilyen formán rendelkeznek.

A nyers ezüstöt tehát esinyán és aránylag csekély nyereményen lehetett csak beváltani. Az állampolgár legfőlebb úgy okosdott: ha oda adom az ezüstöt az ötvösnek, hogy alakítsa valami haszon- vagy gyönyörűségre való fermába, munkadíjt fizetek érte; mért ne fizetnék az államnak, ha pénzt, a mindennapi életben oly nélkülözhetetlen pénzt csinálja belőle? De számított; és ha az állam igen felcsigázta volna a munkadíjt, nem

adta volna az ezüstjét, hanem igyekezett volna más úton jutni pénzhez. Kényszeríteni kellett tehát a polgárt, hogy vigye ezüstjét a kamarához. Avval az egynehány bányászszal és gozárral könnyen elbántak. De a nagy közönségtől ezüstbeváltás útján nem lehetett nyereményt huzni, mert nem volt beváltani való ezüstje. Rá vetették a nyereményt a már forgalomban levő pénzre, és kezdődött a visszaélés a cambium mal, a melyet elébb már megteremtett volt a szükség.

Ám e visszaélés nem tarthatott sokáig. A pénz aránylag rövid idő múlva már oly apróvá és rosszszá lett, hogy lehetetlen volt még tovább apasztani súlyát és nemes-fémtartamát; e mellett a külföldi kereskedés roppantul szenvedett a belöldi pénz hanyatlása miatt. Óriási agiók keletkeztek, és a reform elkerülhetlenné vált.

Írásbeli emlékek hiányában a fenmaradt pénzek mutatják a reform nyomát. Rendesen Robert Károlynak tulajdonítják a történések a pénzügy javítását, és neki kétségtelenül nagy érdemei is vannak; de a javulás már II Endre alatt kezdődött, és utódjai alatt a magyar pénz soha se szállott le többé anynyira, a menyynyire Imre alatt meg volt romolva.

De ha a király jó pénzt volt kénytelen veretni, ha a pénzérték csak keveset különbözött a valódi fémértéktől, szükségképpen megszűnt a *lucrum camerae*. Ha pedig éppen azt igéri a király, hogy az egyszer kibocsátott pénzt többé nem vonja ki a forgalomból, tehát véglegesen megszünteti a cambiumot, a mint Robert Károly a fennidézett rendeletében teszi, honnan lesz a kamarának nyereménye?

Erősen úgy látszik, hogy itt valami *compromissum*nak a tükörképe előtt állunk. Az ország nagyon megúnta volt a *lucrum camerae* címével takargatott és mentegetett számos visszaélést a pénzügy kezelésében, mert az ország nagyon szenvedett miatta: követelte tehát megszüntetését, és éppen nagyon alkalomszerűnek látta a követeléssel éppen akkor állani elő, a mikor nem csak új király lépett trónra, hanem ez új király egyszersmind új dynasztiát is akart alapítani és a trónon biztosítani, még pedig aránylag elég nehéz körülmények közt. Ilyenkor a hatalmasak nagyon hajlandók sok mindent engedni. Ám másfelől a király is méltán követelte, hogy az ország gondoskodjék más jövedelmi forrásról a királyi kincstár számára, ha a *lucrum camerae*-től megfosztja, és ekkor az ország egy egyenes adót ajánlott fel, a melyet „*pro lucro camerae*“ az az a *lucrum camerae* helyett fizetni fog rovatál szerint. E *compromissum* Robert Károly alatt jött létre.

Ugy látszik, hogy Robert Károly hozott Olaszországból a caementumhoz (aranyválasztás, finomítás) értő mestereket, és megkezdte az arany pénz veretését. Az aranybeváltásnál újból nyílt egy forrása a *lucrum camerae*-nek, a mely aztán bebizonyíthatólag még a XVI száz közepe táján is még bőven jövedelmezett. Maga a *caementum* is nagy jövedelmet adott. De ez az új *lucrum camerae* nem vált soha egyenes adóvá.

Távol vagyunk tőle, hogy a mit eddig elmondtunk, kétségbe vonhatatlan igaz tényállásnak tekintsük. Csak irányt akarunk mutatni az alapos kutatásnak. Azok a vizsgálatok, a melyek alapján állunk, egészen más célból és más irányban történtek, és az elmondottak úgy szólván csak oldalhajtsái. Reméljük, hogy ha Th. ez irányban fogja folytatni további kutatásait, a mely szorgalmasnak ismerjük, kétségtelenül oly eredményekre fog jutni, a melyek majd nagyobb igénynyel fognak felléphetni.

Vannak azonban a műben oly botlások is, a melyeket most rögtön helyre lehet igazítani. Ilyen mindjárt az 5. lapon a pénz első keletkezésének téves jellemzése. Soha és sehol se bízta az állam a „pénz“ verését magánosokra, magának csupán az ellenőrzést tartva fenn. Ha úgy mint a római-német birodalomban egyes dynasztiák nyertek *ius monetae*-t, ez nem volt egyéb mint részletes és félig meddig kénytelen elismerése annak a felségjognak, a melyet az illető hűbéres úgy is már tényleg gyakorolt hűbéren birt birtokán. Városok mindig csak a király, az az, az ország állam nevében verettek pénzt. Az már azután a legvastagabb tévedés, a mit az ide vonatkozó jegyzet állít. A római köztársaságban a pénz neve volt: „*pecunia signata forma publica populi Romani*“; ez magára megezáfolja a jegyzet állítását. Az arany pénzt a köztársaság korában nem magánosok verették, hanem imperátorok a kezökbe letett „*imperium*“-ba foglalt felhatalmazás alapján. A felség-jog Rómában nem a császárok alatt jutott határozottan érvényre (6 lap. 1 jegyz); határozottan érvényben volt (a királyok koráról nem is beszélve) a köztársaság korában is, gyakorolta a *populus Romanus* nevében a *Senatus* és végrehajtó közegei; a császárok csak kivették a *Senatus* kezéből.

Merőben téves úton jár sz ott, a hol, a 14 lapon kezdve, az állam-jövedelmek értékének kiszámításához fog. A tudomány mai színvonalán már véglegesen elismert tény, hogy a pénzérték arányait különböző korokban gabna vagy más czikkek árai alapján egybe hasonlítani, merő képtelenség. Hiányzik az alapmértékül szolgáló egység. Ha ma a gabona átlagos ára (tekinteten kívül hagyva a mulandó hullámvázások okozta árváltozásokat) általában az ezüst árához képest 10 vagy 15 annyi, mint a meny-

nyi volt a XVI százban: ki meri azt állítani, hogy ennek oka egyedül az, hogy az ezüst értéke $\frac{1}{10}$ vagy $\frac{1}{15}$ részére szállott annak, a mi akkor volt; az az, hogy egy akkori ezüst márka értéke egyenlő volt avval az értékkel, a mely ma 10 vagy 15 éppen ilyen márka ezüstben lenné kifejezését? Ha maga a nemes fém nem bírja megtartani változatlanul a maga értékét, hogyan lehet azt állítani vagy vitatni, hogy egy bizonyos gabonamennyiség értéke örök időnkig változatlanul mindig ugyanaz marad?

Nem oly önkényes dolog a mérésben az alapul szolgáló mérték, a változatlanul egyenlő mekkoraságu egység megállapítása, mint a hogy némelyek gondolni látszanak. Hosszúság, szélesség, terület, súly, terime mérésére vannak állandó mekkoraságu mértékeink, egységeink. Érték mérésére még eddig nem sikerült ilyet megállapítani; a rendszeren használtak nélkülözök az egység alaptulajdonságát, a mekkoraságban való változhatatlanságot. Természetes következmény: hogy minden mérés és számítás, a mely változékony egységen alapszik, eredményeiben tele van tévedéssel és fonáksággal, és ettől senki tekintélye se mentheti meg.

A mű történelmi részéhez nem szólunk most. Sok és alapos tanulmányt kellene tennünk, hogy illetékes ítéletet mondassunk. Annyit azonban mondhatunk, hogy az oklevelekből vett latin idézetek értelmezésével nem értünk mindenütt egyet, mint ha némelyik egy kis erőszakkal volna a sz véleménye medrébe belé szorítva. De ebben határozottan nem merünk ítélni, még kevésbé elítélni. Tény csak annyi, hogy roppant sok sajtóhiba van a könyvben, a mi nem válik dicséretére a nyomdának és a correctornak.

Ueber Gymnasialwesen, Pädagogik und Fachbildung. Von Ottokar Lorenz, Vorsitzendem der k. k. wiss. Gymnasial-Prüfungscommission in Wien. — Wien 1879. 50 lap és függelék — ára 90 kr.

Lorenz a szakképzés barátja, ehhez képest a gymnasiumban is szaktanárokat ólajt. A középiskolai tanároknál nem a „paedagogiai” ismeretek hiánya a baj, mint legtöbben állítják, hanem a túlterjeszkedés. Az a paedagogia, melyet könyvekből lehet meríteni igen keveset ér, a paedagogia által bitorolt, didaktika semmit. Csak az lehet jó didaktikus, ki tantárgyával tisztában van és az illető tudomány felett uralkodik. Hogy pedig ez elérhető szükséges, hogy a tanítók szakszerűleg képeztessenek és alkalmaztassanak.

Ezek Lorenz alapeszméi, melyeket 6 fejezetben tárgyal.

Elismeréssel adózik azon elveknek, melyekre az Ausztriában 30 év óta fennálló középtanodai rendszer van alapítva. Ma már megállapítottnak lehet tekinteni, hogy a gymnasium feladata: általános műveltséget nyújtani; hogy e műveltség nyelvészet-történelmi és mennyiségtan-természettudományi ösmeretek egyesítéséből áll. Elméleti és tudományos szempontból ma már számbavehetőleg nem is támadják meg a gymnasiumi tanítást, de annál inkább népszerű, mondhatni, izgatási indokokból. Általános a panasz, az ifjuság túl van terhelve. Egyesek szempontjából lehet, de nem általánosságban, egészében tekintve az intézményt. Az egyes panaszok az adó miatt, de azért tagadhatja-e a honvédelem, az állambáztartás költségeinek szükségességét? Éppen így állunk a felsőbb oktatással, melynek célja az állami, társadalmi és tudományos feladatokra a legjobb erőket, a legjobb kiképzéssel szolgáltatni. A követeléseket és a célt nem lehet a szerint mérni, hogy sokan nem tudnak megfelelni, hanem a szerint, hogy megfelelnek-e elegenden? A tapasztalás a mellett bizonyít, hogy igen is, elegenden megfelelnek. A gymnasiumi tanulók száma 30 év óta aránytalanul emelkedik a népességi szaporodáshoz képest. Utóbbi 20 év alatt az osztrák tartományokban a népesedés 13 százalékkal emelkedett, míg a gymnasiumok látogatása 100 százalékkal. Látni való, hogy a szükségletnél többen látogatják a gymnasiumokat s a túlterheltség nem rémit. Ugyanerre az eredményre jutunk, ha tekintjük, hogy a tanulók közül hányan érik el céljokat s tesznek sikerrel érettségi vizsgát. 1851-ben 32, a hatvanas évek óta 47—48 százalék. A szám lehető legkedvezőbb. Az ifjuság oly korban lép az iskolába, melyben távolról sincs fogalma a terhekről, melyeket magára vállal. De meg mi lenne, ha még több végezné a gymnasiumot? Lenne egy sereg féltudós, agyafurt; szaporodnék a legveszedelmesebb proletariatus; a szellemi proletariatus. — Helytelenség volna tehát a gymnasiumi oktatás követelményeit leszállítani, a 30 év óta fennálló rendszert igazolja a szellemi eredmény s a nagy pártolás, melylyel a közönség részéről találkozunk. — De mindamellett, hogy jó az alap, az épületen mindig lehet s kell tökéletesíteni; tanterv, tananyag, egyes szakok céljai felett lehet vitatkozni.

És így Lorenz a nélkül, hogy részletekbe bocsátkoznék csak azon általánosabb panasz tárgyalásába akar bocsátkozni, hogy a gymnasiumi tanári kar nem bír elég paedagogiai képzettséggel. Először a vád komolyságát, de állítja, hogy a bajon nem segít az a tudomány, melyet a paedagogia alatt rendszeren értünk, hanem egyedül az, ha alkalom adatik a tanároknak, hogy a tudományokba mélyebben hatolhassanak. Szükséges ugyan, hogy a tanító a tanításnál a tananyag mellett bizonyos ethikai és pszichológiai elveket is szem előtt tartson, melyeket a paedagogia magyarázhat és megvilágíthat; és

szükséges, hogy minden tanító jó paedagogus is legyen; de ma mégis helytelen úton járnak el, midőn paedagogiai ösmereteket akarnak a fiatal tanárok fejébe verni. A paedagogia fogalmának kettős természetét félreértetik. Értének alatta először egy gyakorlati tanítási mesterséget, másodsor egy elméleti tudományt. Utóbbi a lélektan és erkölestanon alapúlva, ezek teljes ösmerete nélkül nem mivelhető sikeresen, miért megpróbálták ezt dogmatica megállapított szabályok betanításával pótolni. Nemcsak, hogy a paedagogiát nem lehet magában önállólag művelni, hanem az így szerzett dogmatikai ösmeretek sem használhatók valamely tudomány gyakorlati tanításánál. A paedagogia alkalmazását didaktika czímen tárgyalják, de a didaktikának a tudományos paedagogiával alig van valami köze. Mert meggyezhet két ember a paedagogia minden kérdésében és mégis homlok-egyenest ellenkezhetik arra nézve, hogy p. o. a földrajzot miként tanítsa. A midőn a paedagogia szárnyai alá veszi a didaktikát idegen területre lép, melyen csak rablás útján juthat uralomra. Régen voltak universalis tudósok, ma nem lehetnek, a tudományok mai szempontjából; miért birhatnának tehát csak a paedagogusok ama kiváltsággal, hogy minden tudományok jelen s jövő magaslatára hágva, minden irányban utat mutathassanak? Legjobb lesz, ha a lélegzések tanítási módjának megállapítását arra bizzuk, ki a természettani törvényeket legjobban tudja.—Eltéktve az egyes ember tehetségétől, alig lehet remélni, hogy az általános didaktika új módszereket találjon fel. Minden javítás a tanítás terén az illető tudomány új előhaladásától függ. A didaktika különösen szeret a történelem tanításáról beszélni, mint a melynek felfogásához csak műveltség kell, és mégis hány ily tárgyú könyvben nem található csak egy új gondolatot is.

Hogy magától a didaktika alig talál ki valamit, mutatja azon nagyszerű javítás a történelmi oktatás terén, mely a történelmi átlás által idéztetett elé. Volt-e erről a didaktikának a leghomályosabb fogalma is, mignem a történettudomány lehetővé tette az időt földrajzilag rögzíteni?

A történelem némely részéről az mondatik, hogy csak mellékesen, más pedig tüzetesen adasók elő. Így a római köztársaság tüzetesen, a császárság csak futólag; de hát ha majd a történettudomány tisztázza e kort, ki fogja mondhatni, hogy a serviusi alkotmány fontosabb reánk nézve, mint a császársági municipalis szerkezet? — Magának a tudománynak kell eldöntenie, hogy mikéant taníttassék.

A fennebbiekből érthető, hogy minden kísérlet, a tanárjelöltektől általános paedagogiai és didaktikai előképzettséget követelni, meg-hiusult. Bécsben több ezerre megy a jelöltek paedagogiai házi dolgozatai, melyek mondhatni mind kielégítőknak találtattak, és sokan mégis a paedagogiai ösmeretek hiányosságáról panaszkodnak. Helytelenség

úgy Németországon, mint Ausztriában pedagógiai vizsgálatokat tartani; a fiatal emberek csak idejüket vesztegetik, hogy egy kétes értékű tudományról számot adhassanak. Hogy jó pedagógusok lesznek, azt nem a vizsgálók, hanem csak az élet fogja kimutathatni

A fiatal emberre rá kényszerített pedagógiai gyakorlatok elfecsérlik idejét s e veszteség kipótolhatatlan. Mennyivel jobb volna oda működni, hogy a fiatal ember minél teljesebben els játíthassa tudományát, mert valódi oktatásról csak akkor lehet szó, ha a tárgy felett teljesen uralkodunk. Helytelenség állítani, hogy az elemi oktatásra kevesebb ismeret szükségeltetik, mint a felsőre. Mi az elemi oktatás? Szükséges hozzá: mély belátás a szakma lényegébe; a mai kiterjedt ismeretek sok részletét szilárdan tagolt alakban összehatartani; tudományos érzék a fődolgozatra nézve; közönyösség a hagyományos, az elavult, az élettelen iránt. Mindezen tulajdonságokat csak az sajátíthatja el, ki mélyen tekintett szakmájába. Ha a tananyag mennyiségére nézve halfogalmakkal találkozunk, ez a szakképzettség hiányának tudandó be.

Szükséges azonban a szakképzettség érdekében és az ebbeli túlkapással szemben az ismeretek általánosítása. De ezt nem úgy értve, mint ez előtt 50 évvel. Akkor nem haboztak az u. n. humán tárgyakat mint egy egységet venni s követelni p. o. hogy a philologus, ha még fiatal is, otthon érezze magát a történelemben és földrajzban a modern és antik népek irodalmában, művészetében. Ma ezeket nem lehet kívánni, de igen is azon tudományokat, melyek szerves összefüggésben állanak az illető szakokkal. A philologust tanulmányai majd az összehasonlító nyelvészetre és fiziologiára, majd archaeológiára és jogtudományra utalják. Az alapos tanárnak tekintettel kell lennie ezen melléktudományokra és csakis ezeknek és főszakmájának kombinálása által juthat sikeres eredményre.

A IV. fejezetben a porosz és osztrák tanári vizsgák részleteztetnek. Poroszországban a vallástól és modern nyelvtől eltekintve 2 vizsgálati csoport van: nyelvészet-történelmi és mennyiségtan-természettudományi. A tudomány mai állása mellett ez anachronismus s ezt félig-meddig átlátja a szabályrendelet is, a mennyben megengedi, hogy a különböző szakokból a készütséghez képest különböző tanképesítési fokozat adassék. De maguk a vizsgálók átlátják, hogy lehetetlenség követeltetik s átviszik a jelölteket, ha egy szakból jól készültek, a többiből csak alig. De a képesítés megadatik s a tanárok alkalmazásánál aztán nem gondolnak arra, hogy az illető az egyetemi tanfolyamon alig foglalkozott azon tárggyal, melynek tanítására felhatalmaztatott. A földrajzhoz csátoltatik a történelmen kívül a classicus nyelvek, vallás és német tanítása, legalább a közép-osztályokban és így tovább.

Ausztriában nincs meg a tárgyak ily nagymérvű felhalmozása, habár itt is van javítani való. Miért kell a philologusnak az államrégiségek mellett az ókori történelemből külön vizsgát tenni, mikor az államrégiségekből vizsgálva, ebből is kimutathatja készülségét 1871—78-ban a vizsgára jelentkezteknek több mint $\frac{1}{3}$ keresztül ment, de az át nem mentek legnagyobb része önként lépett vissza, tehát igen terhesek már így is a követelmények, a csoportokat káros volna szélesíteni. A kik a vizsgát szélesíteni akarják, inkább hassanak oda, hogy a jelöltek mélyebben hatolhassanak tudományukba. Ez ellen van pedig az is, hogy a jelöltek túlterhelhetnek írásbeli dolgozatokkal. 3—4 házi dolgozatot kell írniok. némelyek 100 íves dolgozatokkal állanak elő. Menyvi idővesztegetés! a tanuló elvonatik az alapos munkától sőt másfelől a helyett, hogy igyekeznék tudományának egészét magáévé tenni, korán irodalmi hiúságra tereltetik. Beáll az, hogy kezdik szakmájuk irodalmát nem ösmerni, a könyveket nem olvassák, hanem csak lapozzák. Megtörténik, hogy philologusok a legközönségesebb auctorokat nem ösmerik a vizsga alkalmával.

Az V. fejezetben statistikai számok mutatják ki, hogy Pragában, Grázban, Innsbruckban sokkal elnézőbbek a vizsgálandók iránt, mint Bécsben. Feltehető, hogy Bécsben közelebb állanak ahhoz, hogy mit kell egy tanárjelölttől kívánni, mint Innsbruckban. Kerülnek ki tehát nem eléggé képesített tanárok s e mellett Ausztria még sok nem vizsgázott, póttanárt alkalmaz. Mindez megmagyarázza a közép-tanodák hiányait s másfelől meggyőz, hogy a szakképzés sürgettessék. Németországban ez meg van nehezítve a szakok felhalmozása miatt, Ausztriában jobb rendszer mellett a végrehajtás hiányos. Meg kell szabadítani a vizsgát a sallangoktól, a feleslegestől. A fennebbieken kívül el kellene hagyni a philosophiát, mely az általános miveltségi tantárgyak közt szerepel. A philosophia nem száműzendő a gymnasiumból, de sőt valódi jogaiba helyezendő vissza. Önállólag, egészében szerepeljen a vizsga tárgyak közt, de ne sallangképpen. Ma már ez sem az, mi régen volt, ma szaktudomány s midőn általános miveltségi függelékül kérdezik a jelöltektől, az eredmény szegyenletes keves, az általános miveltségi vizsgák nem egyebek álproductióknál.

A tanárok alkalmazásánál a szakszerűség nem kevésbbé szem előtt tartandó: a tanárok ne halmoztassanak el elűtő tantárgyakkal és meg kell menteni őket a mindenféle paedagogiai szabályoktól s a nagyon lábrakapott bürokratismus békóitól. A tanár legyen önálló és alapos.